

Grundtvigforskningen om ”Det christelige Ægteskab” og om Grundtvigs forhold til ægteskabet.

Grundtvigforskningen har i en del tilfælde behandlet Grundtvigs forhold til ægteskabet og artiklen ”Det christelige Ægteskab”. I det følgende vil nogle af disse bidrag blive gennemgået.

Kaj Thaning (1963) har indgående beskæftiget sig med Grundtvigs menneske- og kærlighedsopfattelse og gennemgår også artiklen ”Det christelige Ægteskab” (Thaning 1963, især 676-80). Thanings synspunkter har i eftertiden oplevet en imponerende gennemslagskraft, og en række af Thanings synspunkter bliver stadig væk forsvaret og hævdet i Grundtvig-forskningen. Thanings opfattelse kan gengives således: - Grundtvig er en slags skabelsesteolog, og Grundtvig har en stærk opfattelse af godheden i det naturlige, ikke-kristne liv. Begrebet ”Levningen”, som Grundtvig anvender i artiklen ”Det christelige Ægteskab”, tolker Thaning på den måde, at det naturlige, ikke-kristne menneske, der lever i verden og på jorden, har en iboende, umistelig ”godhed” og ”herlighed” (Thaning 1963, 679). Grundtvig vil overhovedet slet ikke forbedre menneskelivet. Menneskelivet er godt nok, som det er. Grundtvig ønsker ikke ”et andet menneskeliv frem for det, som er” (Thaning 1963, 679). Hos Grundtvig finder vi en skarp adskillelse af det menneskelige – og samfundsmæssige – og det kristelige (Grundtvig er ifølge Thaning tilhænger af en slags sekulariseringsteologi). Det menneskelige er godt nok i sig selv og skal ikke åndeliggøres eller forbedres.

Ifølge Thanings teori så frigør Grundtvig sig efter 1832 helt fra forestillinger om de særlige kristne og om den lille flok. De kristne er ifølge Grundtvigs opfattelse som alle andre mennesker, og de skal ikke gøre sig bedre eller anderledes. Ifølge Grundtvig er den afgørende værdi i dette jordiske liv ”menneskelivet” og ikke en eksklusiv, indelukket kristelighed. Grundtvig er tilhænger af og lægger i artiklen op til en fri drøftelse af ægteskab og samfundsliv helt uafhængigt af, om man er kristen eller ej.

Her som mange andre steder kritiserer Thaning dog Grundtvig for at være selvmodsigende. Grundtvig har ifølge Thaning altid svært ved at fastholde sit ”grundsyn” (Thaning 1963, 677ff). Thaning kritiserer især heftigt Grundtvigs Gudsopfattelse. Grundtvig gør Gud til en menneskelig, psykologisk størrelse. Gud vil ikke elske menneskene uden, at de handler eller reagerer på en bestemt måde. Det er en meget ”problematisk” teologisk opfattelse. Thaning kritiserer altså heftigt netop det synspunkt hos Grundtvig, som tidligere blev analyseret som Grundtvigs agent-skema og fader-skema. Thaning kritiserer denne ”teo-antropologi” hos Grundtvig. Grundtvig misforstår helt Guds væsen og kommer ”på afveje”. Den måde, som Grundtvig opfatter Gud på i artiklen ”Det christelige Ægteskab”, er helt ”katastrofal” (Thaning 1963, 678). Thaning kritiserer med andre ord Grundtvig ud fra Thanings egen dialektisk-teologiske holdning. Thaning gennemgår Grundtvigs Gudsopfattelse og siger derefter: ”Grundtvig mærker det ikke – og mener det i virkeligheden heller ikke ... ” (Thaning 1963, 678). De fleste vil nok sige, at - ud fra, hvad Grundtvig siger i artiklen ”Det christelige Ægteskab” - er det svært at se, at Grundtvig ikke mener, hvad han siger, men ifølge Thanings opfattelse er Grundtvig kommet ”på afveje”. Thaning vil simpelt hen ikke acceptere det, som ovenfor blev kaldt Grundtvigs fader- og agent-skema, som god eller forsvarlig kristendom (Thaning 1963, 678f). Grundtvig svigter igen sit eget ”grundsyn”, som han ifølge Thaning nåede frem til i 1832 og begynder at anvende menneskelig ”psykologi” i Gudsopfattelsen (Thaning 1963, 679).

Thaning skriver flere steder, at Grundtvig i artiklen ”Det christelige Ægteskab” ønsker, at der skal ske en ”kristning” af ægteskabet (Thaning 1963, 677, 680). Dette synspunkt hos Thaning må vække undren. For det første er det i strid med Thanings almindelige tese om Grundtvigs forhold til

ægteskabet og menneskelivet. For det andet virker det højst overraskende at sige, at Grundtvig fremfører et ønske om en ”kristning” af ægteskabet i artiklen ”Det christelige Ægteskab”. Grundtvigs pointe synes faktisk at være den stik modsatte nemlig, at det menneskelige ægteskab ikke lader sig kristne og heller ikke skal kristnes.

P. G. Lindhardt (1964) kommenterer også ”Det christelige Ægteskab”. Lindhardt opfatter Grundtvigs tanke som ”romantisk” ”evolutionisme” og – uden at bruge selve begrebet – som en slags darwinisme eller socialdarwinisme (Lindhardt 1964, 112f). Grundtvig taler kun om sande kristelige ægteskaber mellem virkelige kristne inden for rammerne af den lille flok¹, og det vigtigste formål med det ”kristelige” ægteskab er biologisk nemlig at fremavle nye og flest mulige virkelige kristne. Grundtvig tænker om de sande kristne som en biologisk art, som udvikler sig gennem historien fremad imod endemålet (Lindhardt 1964, 113). Grundtvigs artikel er fremkaldt af Kierkegaards synspunkter blandt om cølibatet i kirkekampen (Lindhardt 1964, 113). Indirekte henviser P G Lindhardt måske også til, at Darwins *Origin of Species* netop udkom 1859 altså året efter Grundtvigs artikel om ”Det christelige Ægteskab”.

Hans Raun Iversen (1987) behandler Grundtvigs forhold til ”huslivet”, ægteskabet og kærligheden. Iversen bygger på et meget stort materiale og bestemt ikke kun på *Den christelige Børnelærdom*. Iversen opfatter Grundtvigs forhold til kærligheden mellem mand og kvinde og af ægteskabet som en moderne opfattelse. Grundtvig går så at sige ud fra en romantisk teori om ægteskabets grundlag: ”På sin vis er Grundtvig ’moderne’ i sine følelsesmæssige forventninger til huslivet” (Iversen 1987, 36). Iversen (1988) kritiserer Helge Grell og fremfører, at Grundtvig i sin kærlighedsopfattelse var stærkt præget af sin opfattelse af kærligheden i huslivet og mellem mand og kvinde. Kærligheden er altid den ”naturlige”, også erotiske kærlighed. Der er ikke nogen modsætning mellem den erotiske kærlighed og Guds kærlighed. Hvis en mand ikke har oplevet den virkelige naturlige kærlighed fra og hos den kvinde, som han elsker, så kender den mand ikke noget til Guds kærlighed og kan heller ikke fatte eller forstå Guds kærlighed (Iversen 88, 78-79). Kærligheden i huslivet og i ægteskabet er den nødvendige forudsætning for folke- og kristenlivet, som uden den hjemlige kærlighed simpelt hen ville være umulige (Iversen 1987, 36). Kærligheden i huslivet er altså både ontisk og noetisk en nødvendig forudsætning. Grundtvigs opfattelse gengives som: ”Klarer vi ikke huslivet, går vi også i stå folkeligt og kristeligt” (Iversen 1987, 36).

Desuden fremhæver Iversen med rette, at ægteskabet netop er et sted for læring ifølge Grundtvigs opfattelse (Iversen 1988, 78f). Dette meget vigtige læringsaspekt af Grundtvigs opfattelse af ægteskabet og af kærligheden mellem manden og kvinden ignoreres ellers normalt i Grundtvig-forskningen. Iversen fortolker Grundtvig på den måde, at ”vi” alle er placeret ”mellem” syndefaldet og genløsningen (Iversen 1988, 79, 80). I det ovenstående er der blevet argumenteret imod en sådan opfattelse af Grundtvig. Grundtvig synes klart at skelne mellem dem, som er indenfor, og dem, som er udenfor (teorien om ”den lille flok” over for ”verden”). Når Grundtvig siger ”vi”, mener han ”os”, som nu befinder os inden for den lille flok. Ifølge Grundtvig er ”vi” altså ikke i den samme situation, som de mennesker, som nu lever ”ude” i verden. Denne opfattelse hos Grundtvig får også - som beskrevet ovenfor - helt afgørende indflydelse på hans opfattelse af ægteskabet, samlivet og kærligheden mellem mand og kvinde.

Iversen (1988) opfatter forholdene i huslivet og i ægteskabet som relationer mellem lige parter, som elsker hinanden. Det er denne opfattelse, som i det ovenstående er blevet betvivlet. Grundtvig ser

¹ Toftdahl (1982, 86) citerer P. G. Lindhardt for den følgende generelle karakteristik fra 1957 af Grundtvigs opfattelse af den lille flok: ”Har nogen her til lands med deres teologi, deres exclusive meninger og deres kirkepolitik svigtet både evangeliet og folket, da er det ikke blot grundtvigianerne, men just Grundtvig”.

bestemt ud til at fokusere på den ulige relation næsten i alle hans formuleringer. Iversen skriver om relationerne i huslivet følgende:

Vekselvirkning beror altid på gensidighed mellem to ligeværdige parter, som respekterer og - om alt skal gå rigtigt til - elsker hinanden. Den slags forhold lærer vi imidlertid kun til bunds i huslivet [familien, ægteskabet, parforholdet] - og derfor er det huslivet, der må sætte norm og eventuelt revolutionere borgerlivet og ikke omvendt, for også mellem hus og folk må der - som overalt hos Grundtvig - være vekselvirkning (Iversen 1988, 79).

Iversen kritiserer i dette citat først og fremmest en opfattelse hos Helge Grell, men tesen om, at "huslivet" hos Grundtvig skulle være præget af relationer mellem "ligeværdige parter", synes klart at stride imod Grundtvigs egen tekst i "Det christelige Ægteskab", i *Den christelige Børnelærdom* og i hans prædikener i Vartov 1839-49.

Otto Bertelsen (1990) fremlægger et grundigt og interessant materiale, hvor han blandt andet sammenligner Grundtvigs og Søren Kierkegaards opfattelse af kærligheden, kvinden og ægteskabet. Bertelsen citerer blandt andet Kierkegaard for en udtalelse i hans "Papirer" fra kirkekampens periode i 1855, hvor Kierkegaard ivrigt forfægtede det kristelige cølibat som idealet og kravet: "Enhver Christen bør være ugift. At være Christen er at være Salt, Villighed til at ofres; saa har man virkelig Andet at tage vare [på] end at ligge i Ægteseng og avle Børn" (cit. Bertelsen 1990, 67). Bertelsen mener bestemt ikke, at Grundtvig kunne være enig i en sådan udtalelse om ægteskabet, men det store materiale, som Bertelsen fremlægger, rejser helt naturligt spørgsmålet om, hvorvidt der ikke var mange ligheder - på trods af forskellene - mellem Grundtvigs og Kierkegaards opfattelse af de ægteskabelige, erotiske eller kønskærlige sider af menneskelivet.

Bent Christensen (1998) analyserer Grundtvigs tanker om væksten, oplysningen og udviklingen fra "Klarhed til Klarhed". Grundtvig ser det kvindelige som det kristeligt ideale og det androgyne - sammensmeltningen med det kvindelige - som målet. Det kvindelige står helt i centrum i Grundtvigs teologi og tænkning. Christensens fortolkning af Grundtvigs opfattelse af ægteskabet og det kærlige parforhold synes at være: I følge Grundtvig er foreningen med kvinden - set fra mandens synspunkt - vejen til at blive forenet med Kristus (fx Christensen 1998, 475-78). Tilsvarende synspunkter findes hos Allchin (1997, 2002).

Niels Henrik Gregersen (2000) kommenterer også "Det christelige Ægteskab". Grundtvig er en "kristen platoniker". Guds kærlighed er inden i "den erotiske kærlighed (eros)", og Gud virker inden i "den kropslige ... søgen" (Gregersen 2000, 22). Når Grundtvig sammenstiller den erotiske kærlighed mellem manden og kvinden og Guds kærlighed til mennesket er det ikke "kun" en "analogi". "Guds kærlighed realiserer sig" i kvindens kærlighed til manden og i mandens kærlighed til kvinden. Gregersen fremhæver med rette, at det ofte i Grundtvig-forskningen er blevet overset, at Grundtvig ikke bare er en alment menneskelig tænker med en slags "almen" skabelsestænkning, men at Grundtvigs tænkning er "specifik" og kristen. I Grundtvig-forskningen er det ofte blevet glemt, at Grundtvig taler om væksten hen imod Kristus-målet. Vi er ikke bare på en universel, abstrakt eller statisk måde "skabt", men også "skabt til" efterhånden at komme til at ligne Kristus. Gregersen kritiserer den thaning'ske opfattelse af Grundtvig som "eenstrengt" (Gregersen 2000, 22).

Bjerg (2002) giver en gennemgang af teologien i *Den christelige Børnelærdom* og af kapitlet om "Det christelige Ægteskab". I den ovenstående analyse af Grundtvigs kognitive skemaer i artiklen "Det christelige Ægteskab" er der argumenteret for en række synspunkter, som adskiller sig fra nogle af fortolkningerne hos Bjerg.

Ifølge Bjerg er Grundtvig meget begejstret for ægteskabet mellem manden og kvinden og hele det "naturlige" liv (Bjerg 2002, 156). Grundtvigs opfattelse er ifølge Bjerg, at ægteskabet er "grundlaget for det genfødte menneskeliv" (Bjerg 2002, 133). Disse to tolkninger kan måske betvivles (jf. tidligere). Bjerg fremhæver med rette en tanke i artiklen, som oftest forbigås i Grundtvigforskningen, nemlig, at Grundtvig tænker i den kristelige børneavl og fokuserer på fødslerne af flere gode og sande kristne, og at dette synspunkt er en vigtig del af Grundtvigs artikel (Bjerg 2002, 133, sml. Lindhardt 1964). Hvad er egentlig ifølge Grundtvig det "kristelige" ægteskab eller et "kristeligt" ægteskab? Bjerg overvejer, om Grundtvig skulle opfatte ægteskabet som sådant som noget virkeligt kristeligt (Bjerg 2002, 133), men ifølge Bjerg tænker Grundtvig nok især i artiklen på et kristeligt ægteskab "mellem to døbte kristne" og ikke på ægteskabet som sådant, når han taler om et "kristeligt" ægteskab (Bjerg 2002, 133). Hertil kan indvendes, at Grundtvig nok ikke mener, at det er tilstrækkeligt blot at være "døbt". Grundtvig fokuserer ikke på de døbte, men på de "virkelige Christne" (Jf. tidligere om Grundtvigs skema om udenfor og indenfor). Grundtvig taler i artiklen om to slags ægteskaber – mandens og kvindens og Kristi ægteskab med menigheden – og Bjerg mener, at de kristne er nødt til at gå frem og tilbage "i en stadig pendulfart" mellem de to slags ægteskaber, som ifølge Grundtvigs opfattelse vekselvirker med hinanden. (Bjerg 2002, 133). Men det menneskelige ægteskab synes snarere hos Grundtvig at gå helt op i ægteskabet med Kristus (jf. den tidligere argumentation). Bjerg (2002, 133) taler om "det 'profane' ægteskab" hos Grundtvig, men i "Det christelige Ægteskab" synes der slet ikke at være tale om noget "profant" ægteskab i al fald ikke hos de "virkelige" kristne, som er hele konteksten for det, som Grundtvig taler om.

Grundtvigs kærlighedsopfattelse opfatter Bjerg på den måde, at "to bliver eet" altså i en slags sammensmeltning. Grundtvig fokuserer i høj grad på krop, eros og sammensmeltning i hans kærlighedsopfattelse (Bjerg 2002, 133). Kærligheden er primært noget, som vi ser genspejlet, skuer, oplever og erfarer i en "guddommelig erfaring" (Bjerg 2002, 134) og ikke - ifølge Bjergs Grundtvig-fortolkning - så meget noget, som vi gør. (Grundtvigs opfattelse er her tidligere blevet beskrevet anderledes som forbundet med den ulige relation og med et læringsskema). Grundtvigs opfattelse gengives som, at "ægteskabet baner vej for nadveren" (Bjerg 2002, 133). Ægteskabet synes snarere at blive etableret i nadveren ifølge Grundtvigs artikel (jf. det tidligere anførte). Grundtvig opfattes af Bjerg som en radikal liberalist med "en sær kulde" og kynisme over for de nødlidende (Bjerg 2002, 94), og denne opfattelse mener Bjerg har en nær sammenhæng med Grundtvigs opfattelse af ægteskabet. I det tidligere anførte er Grundtvig blevet fortolket ud fra hans skemaer om "faderen" og "sønnen" og den ulige relation. Grundtvig er næppe nogen liberalist, men meget mere "feudal" i hans traditionelle opfattelse af myndighed, underordning, lydighed, faderlig opdragelse og ansvar. Et "Samfund" eller en relation er ifølge Grundtvigs skema præget af enighed, fred og samdrægtighed, hvis den er en ægte relation – ikke på nogen måde af "selvstændighed" eller konkurrence.

Bjerg (2002) lægger med rette stor vægt på udviklings- og væksttanken hos Grundtvig. Han siger blandt andet om Grundtvigs opfattelse af nadverfællesskabet:

Hver søndag indtages nadveren ... men ikke som en march på stedet, for samtidig er nadveren som sagt en »Opvækst til Fuldkommenhed«. Der er et stykke vej endnu ... De egentlige øvelser i at blive fuldkommen har deres tid ... Øvelsen har gjort mester (Bjerg 2002, 126).

Bjerg taler her tilsyneladende om en læringsteori og om menigheden som et læringsfællesskab. Men Bjerg lægger i sin fremstilling stor vægt på, at det kristne menneske – så at sige hermeneutisk - skal lære at se, opleve, tyde, fortolke virkeligheden anderledes. Bjerg forbigår på den måde, at

Grundtvigs læringsteori indebærer en læring på alle områder. Vi skal ikke bare lære at ”tyde” vores tilværelse på en ny og måske mere ”åndelig” måde. Vi skal lære at *gøre* noget andet end syndens gerninger. Vi øver os netop, som Bjerg siger, men vi øver os ved at gøre nye gerninger, ikke vore egne, men mesterens eller ”faderens” gerninger. Det, som vi ifølge Grundtvig lærer i denne øvelse, er netop dyden, retfærdigheden og godheden. Vi skal ikke blot lære at fortolke vores elendighed på en ny måde. Vi skal ifølge Grundtvigs læringsteori ganske enkelt ud af den sump og elendighed, hvori vi er havnet.

Bjerg sammenfatter sin opfattelse af Grundtvig og ægteskabet i det følgende citat. Hos Grundtvig sker der en slags sammensmeltning af det kødelige samleje og det åndelige ægteskab med Kristus. De to slags ægteskaber spejler hinanden. Seksuallivet bliver også en kristelig, religiøs, åndelig erfaring, og nadveren bliver også en erotisk, seksuel eller kødelig erfaring. Kvinden eller manden sanser, smager og æder partneren på samme måde, som nadvergæsten sanser, smager og æder Kristus. Citatet viser også, hvordan Bjerg primært opfatter Grundtvigs tale og tænkning som en ”passiv” eller ikke-agerende ”skuen”, tyding, oplevelse og æstetisk erfaring²:

Dermed har vi fundet kernen i Grundtvigs vision af kærlighed. Kærlighed fuldbyrdes i fællesskab, et fællesskab så tæt, at to bliver et. To steder sker dette, i det 'profane' ægteskab og i den 'hellige' nadver, og de indgår i et vekselvirkningsforhold ... Enheden i forskellighed, at to bliver et kød, indebærer, at kærlighed får krop og sprog, hvad enten vi taler om det ægteskabelige samleje eller nadverens agapemåltid. Her manifesterer eros sig i en sammensmeltning af ånd og legeme ... Kærlighed er et måltid, hvor den ene føler, smager og lugter den anden, helt i nærsansningens arme ... At to bliver et kød er kærlighedens væsen i ægteskab og nadver. Grundtvig celebrerede kærligheden som en guddommelig erfaring (Bjerg 2002, 133f).

Anja Stokholm (2003) sammenligner kærligheds- og ægteskabsopfattelsen hos Luther og Grundtvig. Hun har interessante sammenligninger, der i nogen grad viser, at der ikke er så langt mellem Luthers og Grundtvigs opfattelse af ægteskabet. Men på trods heraf mener hun, at Luthers og Grundtvigs opfattelse er afgørende forskellig. Grundtvig opfatter det naturlige ikke-kristne menneskeliv som fuld af muligheder og positive værdier. Det ikke-kristne faldne menneske kender bestemt til tro, håb og kærlighed fra det naturlige liv og fra vores fælles ”menneskelige” liv (Stokholm 2003, 120). Stokholm kritiserer Regin Prenter for at fortolke Grundtvig alt ”for luthersk” og alt for pessimistisk med hensyn til menneskesynet. Hun fremstiller Grundtvigs kærlighedsopfattelse sådan, at Grundtvig opfatter kvindens kærlighed til manden som et udtryk for Guds kærlighed. Mennesket har og ejer også efter syndefaldet en naturlig godhed og kvalitet, uanset om det er kristent eller ej ifølge Stockholms fortolkning af Grundtvig. Grundtvig har slet ikke en sådan pessimistisk opfattelse af det syndige menneske, som vi for eksempel kan finde hos de missionske i det 19. århundrede. Stokholm tilslutter sig eksplicit hovedtesen i Kaj Thanings disputats og kritiserer Prenters generelle opfattelse af Grundtvig (fx Stokholm 2003, 101-102, 120). Grundtvig er en skabelsesteolog, som ikke ligger så langt fra for eksempel Løgstrups synspunkter. Stokholm taler konsekvent om Grundtvigs opfattelse af ”mennesket”.

² Grundtvig opfattes hyppigt i Grundtvig-forskningen som en æstet og digter, der profetisk skuer og tyder tegn og spejlinger. Grundtvig opfatter i følge denne tolkning også selv primært mennesket som et sådant skuende, tydende æstetisk væsen (sml. også Heggems fortolkning af Grundtvig). – Hvis dette forfægtes som den eneste rette tolkning af Grundtvig, så bliver Grundtvigs tekster stærkt reduceret og filtreret. Sml. for eksempel Krebs Jensen (1977), som fremhæver mennesket hos Grundtvig som helt passivt. Grundtvigs mening er ikke bare at få mennesker til at tænke anderledes, men at få dem til at gøre noget andet.

Anna Bojsen-Møller (1985, 1999, 2004) er et skarpt opgør med en række såkaldte myter omkring Grundtvigs opfattelse af det kvindelige og af ægteskabet og ligeledes et skarpt opgør med tilsvarende myter i den grundtvigianske bevægelse (Bojsen-Møller 2004, 186: ”den grundtvigske familiemyte” og 182: den ”ideologiske faderkult” og ”det totalitære system” og ”grundtvigianismens erotiske faderkult”). Bojsen-Møller fremhæver det stærkt patriarkalske og kvindeundertrykkende både hos Grundtvig og hos de senere grundtvigianere. Al selvstændighed blev henregnet til det ”Ukvindelige” (Bojsen-Møller 2004, 185). ”Det herskende grundtvigske syn på kvinden” – både dengang og i dag og både hos Grundtvig og hos de grundtvigske – var og er en ”spændetrøje” (Bojsen-Møller 2004, 185). Bojsen-Møller har selv arvet disse ”gener” og lidt under disse ”omhyggeligt indlærte koder i baghovedet” som er og har været livsfjendske og undertrykkende (Bojsen-Møller 2004, 186). ”Det grundtvigske kvindesyn” reducerer kvinden til at være passiv, offer, lidende, tjenende, afmægtig, fortabt, svag, inkompetent og uvidende. Kun manden er i stand til at elske først og derefter i stand til at forløse og udløse en genkærlighed hos kvinden. Han er ”agerende”, og hun bliver ”forløst” (sml. Bojsen-Møller 2004, 183-184). Bojsen-Møller tegner et ganske andet billede af Grundtvig og ægteskabet end det, som sædvanligt har været rådende siden Kaj Thanings disputats. Modsat mange andre anskuer Bojsen-Møller Grundtvigs og grundtvigianernes ivrige og blomstrende tale om kvinden og det kvindelige fra et *kvindesyndspunkt*. Hun forholder sig stærkt kritisk til en række gamle ”myter”. Grundtvig var efter hendes opfattelse bestemt ikke nogen kvindesagsforkæmper eller præ-feminist. – Bojsen-Møller henviser også til Elin Appel (1978) *Kvindens genmæle*.

Uffe Jonas (2007, især 175-77, 192, 193, 185-87) har udførligt kommenteret Grundtvigs artikel. Jonas fortolker Grundtvigs opfattelse som et eksempel på en moderne køns- og kærlighedstænkning. Grundtvigs kristendom og kærlighedsopfattelse er en slags moderne ”kønsfilosofi” (Jonas 2007, 176) og bygger på en positiv opfattelse af seksuallivet, af kroppen og af det kvindelige. Grundtvig har selv i høj grad et ”kvindeligt” væsen. Den kristelige oplysning er for Grundtvig i høj grad netop en udvikling af ”eros”, af det erotiske liv og af seksuallivet, og Grundtvig har en ”gennemerotisk livsopfattelse”. Grundtvig tager udgangspunkt i og er helt bestemt af ”det kvinde-, køns- og kropsnære”, og Grundtvig er ikke som Kierkegaard nogen ”munkemand” (Jonas 2007, 175). Oplevelsen af Guds kærlighed er noget, som opleves i ”det erotiske naturgrundlag”. Grundtvigs hele teologi og tænkning er en moderne, revolutionær og befriende ”kønsteologi”, der er helt i strid med en lang kropsfjendtlig tradition i den kristne kirke (Jonas 2007, 192, 187: Grundtvig gjorde op med kirkens ”munkekultur”). Når Grundtvig taler om kærligheden, taler han om ”eros”, ”lysten”, begæret, ”elskov” og om seksualiteten, som er de naturkræfter, som driver værket (Jonas 2007, 193). Det erotiske ”kønsliv” mellem manden og kvinden er i Grundtvigs teologi en ”grundmodel for gudslivet” (Jonas 2007, 186). Grundtvig er en skabelsesteolog og – tænker. I det kristelige liv udvikles og ”kristnes” denne ”eros” og denne seksualitet, så der opstår en højere form for ”eros” (Jonas 2007, 187). Grundtvig er en stor beundrer af det kvindelige – det kvindelige er for Grundtvig det kropsnære, naturlige og erotiske - og Grundtvig opfatter det ”androgyn” som det kristne menneskes mål og ideal, og dette androgyn ideal realiseres igennem den menneskelige erotik og seksualitet (Jonas 2007, 185, om det androgyn: jf. også Allchin 1997). Grundtvigs teologi er ”kropsbevidst”, ”erotisk” og ”jordnær” (Jonas 2007, 177).

Jonas (2007) lægger også stor vægt på at Grundtvigs skabelses-, kvinde-, ægteskabs og kærlighedsopfattelse er inspireret af den såkaldte visdomslitteratur i Det gamle Testamente. Hvis man hermed tænker på tekster som visdomssalmerne, Ordsprogenes Bog, Jobs Bog eller Prædikerens, må et sådant synspunkt virke overraskende. Netop i disse bøger i Det gamle Testamente finder vi en – ud fra et moderne synspunkt – stærkt nedvurderende

”mandschauvinistisk” opfattelse af kvinden og en stærkt nedvurderende opfattelse af den kønslige kærlighed.

Heggem (2001, 2005, 2007) opfatter Grundtvigs kærlighedsopfattelse som en græsk-ortodoks inspireret mystisk, passiv skuen. Mennesket er grundlæggende tydende, skuende og passivt. Forholdet mellem manden og kvinden er et ligestillet og ligeværdigt forhold mellem to venner. Grundtvig er en slags før-feminist, har feminiseret den kristne opfattelse af Gud og treenigheden og har et androgynt ideal. ”Grundtvigs idealtipe er en helhet av mann og kvinne (og barn!), slik han også kan antyde at Kristus som idealtipe må ha vært både kvinne og mann og barn” (Heggem 2005, 75). Heggem kender kritikken af Grundtvigs kvindesyn hos Elin Appel og andre (Heggem 2005, 75), men afviser denne kritik, fordi den ikke vedrører Grundtvig selv, men kun den senere grundtvigianisme, (på trods af, at Appel, Bojsen-Møller og andre eksplicit har beskæftiget sig med netop Grundtvigs kvindeopfattelse). Hos Heggem er der ingen tanker om ægteskabet som et sted for læring eller om ægteskabet som en ulige relation og ingen omtale af Grundtvigs teorier om den lille flok eller om indenfor og udenfor. Grundtvigs tænkning fremstilles som statisk (Heggem 2005, 72). Heggem (2007, 2005) taler konsekvent om ”mennesket” hos Grundtvig og hos Grundtvig finder vi en ”fordybelse i menneskets godhet, sannhet og skjønnhet” (Heggem 2007, 148). Mennesket – alle mennesker – er ”helligt”, ”elsket” og ”elskende” og kvinden er hos Grundtvig ”Grund-Mennesket”. Når Grundtvig taler om kærlighed også i en kristelig sammenhæng, taler han om krop, køn og lyst (Heggem 2007, 148f). Mennesket er - i følge Grundtvig - i sig selv skønt, sandt og godt og har altid en ”lyst” til det skønne, sande og gode. Mennesket drives af ”lengsler, lyster og behov”, og Grundtvigs kærlighedsopfattelse er katolsk, erotisk og mystisk, selv om Heggem må indrømme, at Grundtvig selv var temmelig kritisk over for mystikken (Heggem 2007, 150). Relationer mellem mennesker og den sammenhæng, der findes mellem mennesker, er ifølge Heggem først og fremmest ”organisk”, biologisk og ”kropslig”. Heggems Grundtvig-fortolkning lægger megen vægt på disse kropslige relationer, og ifølge Heggem opfatter Grundtvig ”verden” som ”hellig” og den menneskelige krop (og især den kvindelige krop) som ”hellig”. Heggem taler om ”det hellige” omtrent lige som Rudolf Otto i ”Das Heilige”:

I Grundtvigs salmeunivers er mennesket som kønnet kropp ... verdens minste og vigtigste og forbilledlige *helligrom (kirkerom)*. Det betyr at teorien om *Gud som skaper, frelser og gjenløser* først og fremst *finner sted* i de levende konkrete kropper ... All teologi ... må begynne med den levende kroppen ... Det er primært *sted og mål* for gudsnærvær (Heggem 2005, 84, sml. 72).

Væksttanken spiller ingen stor rolle i Heggems fortolkning af Grundtvig. Forbindelsen mellem mennesker er i mindre grad socialt, samfundsmæssigt eller sædvanemæssigt konstitueret (Heggem 2005, 77f). - Andre forfattere som Aasen (1991) og Ditlevsen (1991) har også fremhævet Grundtvigs teologi som en udpræget ”feminin” eller ”feministisk” teologi.

Birkelund (2008, 2005) mener ligeledes, at Grundtvig var en varm fortaler for kvindernes ligestilling og frigørelse. ”Det kvindeliges frisættelse” var for Grundtvig ”en uomgængelig forudsætning”, og Grundtvig kæmpede en ”kvindefrigørelseskamp” (Birkelund 2008, 497, 505). Ifølge Grundtvig skulle kvinden bestemt ikke indtage nogen underordnet rolle hverken i samfundet, kirken eller familien, og det ”patriarkalske” i den europæiske historie var i Grundtvigs øjne ”en kulturel fejludvikling”. Grundtvig var præget af de liberale oplysningstanker om naturret, lighed og kontraktteorier lige som den liberale samfundsfilosof J. St. Mill (Birkelund 2008, 497, 531f). Grundtvig var stærkt optaget af det erotiske, kødelige og kvindelige og kæmpede for, at kvinden skulle være ”ligeværdig”, ”selvstændig” og ”myndig” (Birkelund 2008, 500f). Grundtvig opfattede Jesus som en ”feminin” skikkelse.

Ifølge Birkelund udtrykker kvinden det ideale og på en vis måde det guddommelige. Kvinden er mere lig med Gud end manden. Birkelund skriver blandt andet:

I den mindetale, Grundtvig holdt for Marie Toft, udtrykte han sig således: »Jeg har aldrig kiendt nogen Kvinde [!], der, saa godt som hun, kunde klare for sig selv, hvad det Menneskelige har med det Guddommelige og det Folkelige med det Christelige at gjøre«. Heraf fremgår det, at for Grundtvig har Marie Toft via sin kvindelighed været det levende, eksistentielle udtryk for sammenhængen mellem det menneskelige og det guddommelige og mellem det folkelige og det kristelige. Det kvindelige var for ham intet mindre end et udtryk for menneskets gudbilledlighed. Den forening af mildhed og myndighed, Grundtvig oplevede hos Marie Toft, var tydeligvis for ham et udtryk for det tætteste, et menneske kan komme på at realisere det skabelsesgivne guddommelige potentiale (Birkelund 2008, 502).

Men Birkelund ser ud til at misforstå Grundtvigs mening. Grundtvig siger udtrykkeligt i citatet, at han aldrig har ”kiendt nogen Kvinde”, som har gjort det, som Marie Toft har præsteret. Grundtvig mener ikke, at alle kvinder i kraft af deres evt. natur eller kønslige karakter er sådan. Grundtvig går ud fra det synspunkt, at det at kunne forklare sammenhængen mellem det menneskelige og det guddommelige er noget, som man ellers kun finder, når mænd taler. Når Grundtvig taler, som han gør, markerer han altså en traditionel kønsrolletænkning, og han udtrykker, at Marie Toft måske nærmer sig mændenes åndelige niveau. Det er meget svært i Grundtvigs tekster at finde belæg for Birkelunds meget absolutte beskrivelse: ”Det kvindelige var for ham [Grundtvig] intet mindre end et udtryk for menneskets gudbilledlighed”. Både Grundtvigs prædikener 1839-49, *Den christelige Børnelærdom* og ”Det christelige Ægteskab” er i modstrid med en sådan absolut tolkning af Grundtvigs opfattelse af det særligt ”kvindelige”.

Grundtvig beundrede myndige og selvstændige kvinder. Ægteskabet bygger ifølge Birkelunds fortolkning af Grundtvig på en lige relation mellem manden og kvinden som helt ligestillede ”venner” (Birkelund 2008, 500f). Grundtvig opfatter også forholdet forældre og børn som et lige forhold (Birkelund 2008, 499). Birkelund mener i det hele taget, at hele Grundtvigs tænkning er bestemt af denne tanke om et ”venskab” mellem helt lige parter, og Birkelund hævder også – lidt overraskende – at en sådan tanke om venskab, ”etisk potentiale”, ligeværdighed og menneskers lighed er styrende for Platon og Aristoteles³.

Sådan betragtet går der en lige linie fra det gamle Grækenland [Platon, Aristoteles] ... til Grundtvigs begreb om livsoplysning ... Livsoplysning har grundlæggende med en eksistentiel frisættelse af menneskets etiske potentiale at gøre. Præcist som udtrykket *Kend dig selv* bygger det på et positivt menneskesyn, det vil sige en opfattelse af, at mennesket dybest set er godt (Birkelund 2005, 133).

Ifølge Birkelund er Grundtvig altså hverken særligt patriarkalsk eller feudalistisk i hans tænkning. I følge Birkelund opfatter Grundtvig det erotiske samliv mellem manden og kvinden som en mystisk forening, hvor de to parter oplever Gud. ”Mandens og kvindens forening” er ”det tætteste mennesket kommer det guddommelige” (Birkelund 2008, 497). Kærligheden er især noget, som vi oplever også i det seksuelle samliv i en slags mystisk erfaring. Denne eros er i følge Grundtvig det ”stærkeste udtryk for Guds fortsatte virken” (Birkelund 2008, 497). Denne erotiske oplevelse er helt central i Grundtvigs tænkning. Ifølge Birkelund går Grundtvig ud fra en romantisk teori om

³ Sml. Bjerg 2002, 132: Grundtvig var ikke særligt optaget af venskabet eller af kærligheden forstået som et venskab. – I Grundtvigs prædikener 1839-49 er det nærmest en standardformular, at Kristus døde for sine venner – og vel at mærke kun for dem. Men når Grundtvig formulerer sig på den måde, er meningen ikke, at Kristus er lige med sine ”venner”. Grundtvig forstår ikke det samme ved venskab, som for eksempel Aristoteles i Etikken forstod ved filia eller venskab.

ægteskabet. Grundlaget for ægteskabet er for Grundtvig netop følelsen og den følelsesmæssige fascination og tiltrækning (Birkelund 2008, 499). Grundtvig er her moderne og helt modsat Kant, som afviser, at følelserne skulle være - eller kunne udgøre - grundlaget for ægteskabet (Birkelund 2008, 497). Birkelund opfatter Grundtvig som en skabelsesteolog.